

**ЩОДО ПИТАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ СПОСОБІВ ВИРІШЕННЯ ПРАВОВИХ СПОРІВ:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ****ON THE ISSUE OF ALTERNATIVE METHODS OF LEGAL DISPUTE RESOLUTION:
COMPARATIVE ANALYSIS**

**Шарая А.А., д.ю.н., доцент,
професор кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізький національний університет**

**Панкратова Д.О., студентка II курсу магістратури юридичного факультету
Запорізький національний університет**

Статтю присвячено комплексному порівняльному аналізу окремих альтернативних способів вирішення правових спорів, з'ясування переваг та недоліків, а також визначенню доцільності та ефективності їх застосування у правовій системі України.

Визначено поняття альтернативних способів вирішення правових спорів, під якими слід розуміти сукупність заходів та методів, які можуть застосовуватися сторонами спору з метою його врегулювання із залученням третьої сторони або без такої. Проаналізовано основні переваги та недоліки альтернативних способів вирішення спорів. Основними перевагами їх застосування є зниження навантаження на судову систему, врахування інтересів сторін спору та досягнення компромісу, участь третьої сторони для врегулювання процедури, економія ресурсів тощо. Однак наявні і прогалини правового регулювання деяких із способів.

Досліджено доктринальні підходи щодо класифікації альтернативних способів вирішення спорів та встановлення окремих їх видів. Найчастіше на практиці застосовують такі традиційні способи, як переговори, медіація, врегулювання спору за участю судді, третейський розгляд правового спору та міжнародний комерційний арбітраж. Перелік таких способів не є вичерпним, оскільки з огляду на динамічний розвиток суспільних відносин з'являються нові способи та трансформуються існуючі.

Проаналізовано зміст, спільні та відмінні ознаки переговорів та медіації як альтернативних способів. Так, під час проведення переговорів між сторонами спору розбіжності вирішуються на їх власний розсуд без залучення посередників, на відміну від медіації, де обов'язковою ознакою є залучення медіатора.

Розкрито поняття та сутність врегулювання спору за участю судді, його переваги та недоліки. Встановлено його місце в системі альтернативних способів вирішення спорів на основі порівняльної характеристики з медіацією.

Встановлено, що на відміну від третейського розгляду спорів, міжнародний комерційний арбітраж застосовується для вирішення спорів, які виникають у сфері міжнародної торгівлі, а також у разі наявності іноземного елемента як сторони спору.

Ключові слова: альтернативні способи вирішення спорів, переговори, медіація, арбітраж, позасудове врегулювання спорів, врегулювання спору за участі судді.

The article is devoted to a comprehensive comparative analysis of certain alternative methods of resolving legal disputes, to the identification of advantages and disadvantages, as well as to the determination of the expediency and effectiveness of their application in the legal system of Ukraine.

The concept of alternative methods of resolving legal disputes is defined, which should be understood as a set of measures and methods that can be used by the parties to the dispute in order to settle it with or without the involvement of a third party. The main advantages and disadvantages of alternative dispute resolution methods are analyzed.

Doctrinal approaches to the classification of alternative methods of resolving disputes and establishing their individual types have been studied. Most often in practice, such traditional methods as negotiation, mediation, settlement of a dispute with the participation of a judge, arbitration of a legal dispute and international commercial arbitration are used.

The content, common and distinctive features of negotiations and mediation as alternative methods are analyzed. Thus, during negotiations between the parties to the dispute, disagreements are resolved at their own discretion without the involvement of mediators, in contrast to mediation, where the involvement of a mediator is a mandatory feature.

The concept and essence of dispute settlement with the participation of a judge, its advantages and disadvantages are revealed. Its place in the system of alternative dispute resolution methods is established on the basis of its comparative characteristics with mediation.

It has been established that, unlike arbitration, international commercial arbitration is used to resolve disputes arising in the field of international trade, as well as in the case of a foreign element as a party to the dispute.

Key words: alternative of dispute resolution, negotiation, mediation, arbitration, out-of-court of dispute resolution, dispute resolution with the participation of a judge.

Постановка проблеми. Сучасні євроінтеграційні процеси здійснюють значний вплив на реформування та удосконалення національної правової системи України, оскільки необхідним є забезпечення відповідності положень національного права європейським стандартам. Одним із таких напрямків є встановлення дієвого механізму захисту прав, свобод та інтересів людини і громадянина, що і викликало нагальність у трансформації способів захисту порушених прав та врегулювання правових спорів.

Зазвичай врегулювання правових спорів пов'язане зі зверненням до компетентних юрисдикційних органів за процедурою, яка регламентована процесуальним законодавством. Однак цей спосіб захисту не завжди виявляється дієвим з огляду на велику завантаженість судів, що впливає на швидкість прийняття рішень, процесуальні витрати, пов'язані з розглядом справ, тощо. Тому все

більшій актуальності набувають позасудові способи вирішення правових спорів, що доводять свою ефективність на практиці, забезпечуючи оперативне та професійне їх врегулювання на основі компромісу сторін та можливість зменшити навантаження на юрисдикційні органи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання застосування альтернативних способів вирішення правових спорів та проблемні аспекти практичної реалізації стали предметом дослідження таких вітчизняних науковців, як Л.О. Андрієвська, О.В. Белінська, М.Я. Білак, Н.Л. Бондаренко-Зелінська, О.Б. Верба-Сидор, У.Б. Воробель, Н.М. Грабар, Н.М. Грень, Д.В. Гринь, А.О. Дутко, М.В. Зеленина, О.О. Кармаза, О.Р. Кібенко, С.О. Кравцов, Я.П. Любченко, Н.А. Мазаракі, В.Т. Маляренко, Т.О. Подковенко, Ю.Д. Притика, В.Є. Прущак, Л.Д. Романадзе, О.С. Ткачук, К.С. Токарева, Т.М. Худякова, Т.І. Шинкар,

Ю.М. Юркевич та ін. Однак, незважаючи на значний науковий та практичний інтерес до цієї проблематики, окремі питання залишаються відкритими, що і зумовлює актуальність дослідження позасудових способів вирішення спорів та перспектив їх застосування.

Метою статті є встановлення сутності та здійснення порівняльного аналізу окремих альтернативних способів вирішення правових спорів, з'ясування переваг та недоліків, а також визначення доцільності та ефективності їх застосування у правовій системі України.

Виклад основного матеріалу. Термін «альтернативне вирішення спорів» вперше почали застосовувати в США ще у 60–70-х рр. XX ст. для позначення гнучких і неформальних процедур врегулювання конфліктів, які виникли на противагу складній і громіздкій процедурі офіційного правосуддя та стали його своєрідною альтернативою. Їх введення було результатом помітної кризи в ефективності діяльності судів, зростаючих витрат, значної тривалості розгляду справ, надмірної формалізації судових процедур [1, с. 37].

Якщо вести мову про визначення поняття «альтернативного вирішення спорів», то серед науковців немає єдності щодо даного питання. Так, Т.І. Шинкар загальне поняття альтернативного вирішення спорів формулює як «припинення юридичних конфліктів (спорів) без винесення акта за результатами розгляду справи по суті в судовому або адміністративному порядку, що полягає у досягненні сторонами взаємоприйнятної або взаємовигідної угоди про урегулювання наявних розбіжностей або прийнятті обов'язкового третейського рішення, що зазвичай здійснюється на підставі добровільного волевиявлення сторін та за правилами, що самостійно встановлюються сторонами або застосовуються за їх згодою» [2, с. 222–223]. На думку Я.П. Любченко, альтернативне вирішення спорів – це «система, яка надає сторонам широкий спектр вибору альтернативних судовому процесу способів вирішення спору: від необов'язкових (переговорів) до обов'язкових для сторін, що дозволяє самостійно визначити правила ведення процесу, застосовуване право, мову, місце розгляду, а також третю сторону, кваліфіковану в конкретній галузі» [3, с. 71]. Отже, ключовою особливістю цих способів є врегулювання спору шляхом досягнення компромісу між сторонами із залученням посередника.

Також для виокремлення окремих альтернативних способів вирішення спорів необхідно здійснити їх класифікацію. Ю.Д. Притика та інші науковці розглядають класифікацію способів альтернативного вирішення спорів як «об'єднання окремих способів у групи за певними спільними ознаками, що мають істотне значення під час вирішення питання про застосування певного способу альтернативного вирішення спорів задля досягнення конкретної правової мети у процесі вирішення правового спору. Процес класифікації здійснюють через визначення певних спільних ознак, властивостей, які роблять можливим об'єднання об'єктів дослідження в окремі групи, тобто йдеться про критерії класифікації, які є достатньо різноманітними» [4, с. 15]. Тому слід звернути увагу на такі критерії.

Так, Т.О. Подковенко згрупувала позиції науковців щодо класифікації способів за наступними критеріями. Зокрема, щодо обов'язковості прийнятого рішення розрізняють обов'язкові (арбітраж, експертна оцінка) та необов'язкові (переговори, посередництво); за характером проведення процедур виокремлюють змагальні (арбітраж, приватний суд) і консенсуальні (посередництво); щодо зобов'язань їх застосування – добровільні та примусові (застосування альтернативних способів вирішення спорів здійснюється відповідно до прямої вказівки у законі або обов'язкового рішення суду чи іншого органу); щодо цілеспрямованості – правові (коли спір вирішується на основі формальних норм права та фактичних обставин справи (арбітраж) і спрямовані на задово-

лення інтересів сторін (посередництво); за складністю – прості (при використанні єдиної процедури) і комбіновані (коли об'єднують елементи двох або більше процедур (посередництво-арбітраж (med-arb)) [1, с. 39].

У свою чергу О.С. Ткачук зазначає, що традиційним є поділ способів альтернативного вирішення спорів на основні (базові), до яких належать переговори, медіація та арбітраж, та комбіновані (гібридні), якими є медіація-арбітраж (мед-арб), арбітраж-медіація (арб-мед), міні-суд, омбудсмен, незалежна експертиза щодо встановлення фактичних обставин справи (neutral expert fact-finding) тощо [5, с. 231]. На думку Т.І. Шинкар, з-поміж основних альтернативних способів вирішення спорів, як правило, виділяють такі три способи і притаманні їм процедури, а саме:

– переговори – становлять процес врегулювання юридичного конфлікту (спору) сторонами без залучення третьої особи (посередника) для надання допомоги в примиренні й досягненні угоди;

– медіація – це врегулювання юридичного конфлікту (спору) сторонами за сприяння неупередженого, незацікавленого посередника (медіатора), покликаного сприяти примиренню сторін та досягненню ними угоди;

– арбітраж – це вирішення юридичного спору приватним (недержавним) судом, уповноваженим винести обов'язкове рішення за результатами розгляду справи, що зазвичай здійснюється за участю сторін та третьої особи (арбітра) [2, с. 223]. До арбітражу як способу вирішення спорів слід віднести третейський розгляд правових спорів та міжнародний комерційний арбітраж.

Спільними ознаками різних альтернативних способів вирішення спорів є: участь безсторонньої третьої особи, яка позбавлена компетенції щодо вирішення конфлікту, відсутність формалізму, примат дійсних інтересів сторін конфлікту над юридичною догмою права, а також безпосередня участь і конструктивна співпраця між конфліктуючими сторонами. Основною засадою альтернативних способів вирішення спорів є відмова від конфронтаційного способу дій і зосередження на вирішенні проблеми, а не на протистоянні з супротивником. Саме такі переваги зумовлюють звернення до альтернативних способів вирішення конфліктів у досягненні згоди і примиренні сторін [6, с. 18].

Одним з основних найпростіших способів альтернативного вирішення спорів є переговори. На думку О.О. Кармази, переговори належать до альтернативних процедур вирішення спору, в яких безпосередньо сторонами спірних правовідносин (чи їх представниками) без участі будь-яких посередників досягається згода щодо спірних правовідносин. Під час ведення переговорів розбіжності між сторонами вирішуються на їхній розсуд без залучення третіх осіб [7, с. 16]. Тому ефективний результат переговорів буде залежати від наявності професійних якостей сторін, належного рівня їх правової культури, що в деяких випадках є значною перешкодою для досягнення мети переговорів. Складність їх проведення також зумовлена і відсутністю законодавчого врегулювання процедурного аспекту.

Дещо схожим з переговорами способом альтернативного вирішення спорів є медіація. О.О. Кармаза медіацію визначає також як альтернативну процедуру вирішення спору, в якій сторони за участю неупередженого, незацікавленого посередника – медіатора – вирішують спір, досягаючи консенсусу у всіх аспектах спору [7, с. 16]. На думку Т.О. Подковенко, медіація розуміється як «добровільний і конфіденційний процес, вміло підготовлений незалежною і нейтральною особою, яка, допомагаючи конфліктуючим сторонам впоратися з конфліктом, сприяє досягненню згоди та порозуміння між сторонами» [6, с. 21].

Крім доктринального визначення поняття медіації, має місце і законодавче. Так, у 2021 році набув чинності Закон України «Про медіацію», який визначає, що медіацією є позасудова добровільна, конфіденційна, структурована

процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів. Медіація може проводитися з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів) [8].

Слід погодитися з позицією Д.В. Гриня щодо позитивного аспекту прийняття цього Закону, оскільки медіація є одним із найшвидших та відносно недорогих способів вирішення спорів, яка проводиться шляхом переговорів та застосовується виключно за взаємною згодою сторін спору. Головна особливість і відмінність медіації від інших способів вирішення спору – це її максимальна автономність, конфіденційність та добровільність, адже рішення як результат вирішення конфлікту виходить не від медіатора (або судді чи арбітра, як у звичних процедурах вирішення спору), а від сторін конфлікту, та викладається в угоді сторін спору за результатами медіації. Сторони самі визначають, які способи, строки, умови врегулювання конфлікту будуть досягнуті [9, с. 93]. Т.О. Подковенко слушно наголошує, що медіатор контролює процес, а не результат. На відміну від суддів, медіатор не має юрисдикційних повноважень. У жодному випадку він не є уповноваженим до прийняття якогось остаточного рішення чи висловлювання своєї позиції, думки у конкретній ситуації [6, с. 20].

Отже, переговори та медіація мають як спільні (діалог сторін з метою досягнення спільного рішення), так і відмінні ознаки. У переговорах сторони переконують одна одну у правильності власної позиції для досягнення компромісу та відбуваються без посередника, на відміну від медіації, для якої є обов'язковою наявність третьої сторони (медіатора), досягнення консенсусу та нормативна регламентація процедури.

Ще одним альтернативним способом є врегулювання спору за участю судді. Серед науковців є різні позиції щодо визначення його місця: 1) не виокремлювати як самостійний спосіб, а як форму медіації, і 2) навпаки, виокремлювати як окремий альтернативний спосіб. Так, можна підтримати позицію Л.Д. Романадзе, яка не вважає врегулювання спору за участю судді медіацією. На її думку, це самостійна процедура, яка не має нічого спільного із класичною фасилітаційною моделлю медіації, що понад 20 років поширюється в Україні. На її думку, більш слушним буде розглядати інститут врегулювання спору за участю судді просто як нову в українській практиці гібридну примирювальну процедуру, що не є медіацією [10].

Чинним процесуальним законодавством України (ст. ст. 201-205 ЦПК України [11], ст. ст. 186-190 ГПК України [12], ст. ст. 184-188 КАС України [13]) передбачено можливість урегулювання спору за участю судді, яке проводиться за згодою сторін до початку розгляду справи по суті та не допускається у разі, якщо у справу вступила третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору. Проведення врегулювання спору за участю судді здійснюється у формі нарад. Під час проведення спільних нарад суддя з'ясовує підстави та предмет позову, підстави заперечень, роз'яснює сторонам предмет доказування по категорії спору, який розглядається, пропонує сторонам надати пропозиції щодо шляхів мирного врегулювання спору тощо. При цьому, суддя може запропонувати сторонам можливий шлях мирного врегулювання спору. Суддя не має права надавати сторонам юридичні поради та рекомендації, надавати оцінку доказів у справі. Врегулювання спору за участю судді припиняється: у разі подання стороною заяви про припинення врегулювання спору за участю судді; у разі закінчення строку врегулювання спору за участю судді (не більше тридцяти днів); за ініціативою судді у разі затягування врегулювання спору будь-якою із сторін; у разі укладення сторонами мирової угоди та звернення до суду із заявою про її затвердження або звернення

позивача до суду із заявою про залишення позовної заяви без розгляду, або в разі відмови позивача від позову чи визнання позову відповідачем.

Перевагами врегулювання спору за участю судді є економія часу, ресурсів та прискорення розгляду справи; завершення процедури укладенням мирової угоди дає можливість вийти за межі позовних вимог (предмета і підстав позову); повернення частини судового збору у разі вирішення сторонами спору у такий спосіб; конфіденційність [14, с. 104]. Однак, Л.Д. Романадзе однією з проблем врегулювання спору за участю судді вбачає мотивацію вітчизняних суддів, які мають велике навантаження. Також зазначає, що не всі судді будуть зацікавлені у витрачанні часу (іноді багатогодинному) на одну справу замість здійснення правосуддя у звичний спосіб. У разі якщо сторони не будуть приведені суддею до примирення через його власні особистісні характеристики, то такий результат призведе до того, що сторони будуть розчаровані у цій процедурі та вважатимуть її неефективною [10].

Отже, можна простежити деякі подібні риси з медіацією, оскільки обидва мають на меті спрощене вирішення спорів за участі посередника. Однак відмінними ознаками є участь у ролі посередника професійного судді, що впливає на більшу «серйозність» сторін при врегулюванні спору, часові обмеження процедури, повторне проведення врегулювання спору за участю судді не допускається, на відміну від медіації.

Не менш важливими альтернативними способами вирішення спорів є третейський розгляд правових спорів та міжнародний комерційний арбітраж, що відбуваються за участю третьої сторони, яка уповноважена на вирішення спору, рішення якої є обов'язковим та може бути примусово виконане. Дещо спрощує визначення суті цих способів наявність профільних законодавчих актів, що врегулюють процедуру їх проведення.

Так, Закон України «Про третейські суди» регулює порядок утворення та діяльності третейських судів в Україні та встановлює вимоги щодо третейського розгляду з метою захисту майнових і немайнових прав та охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб. Відповідно третейським розглядом є процес вирішення спору і прийняття рішення третейським судом, який є недержавним незалежним органом, що утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку, встановленому законом, для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин. Завданням третейського суду є захист майнових і немайнових прав та охоронюваних законом інтересів фізичних чи юридичних осіб шляхом всебічного розгляду та вирішення спорів відповідно до закону [15].

Дещо відмінним від третейського розгляду спору є міжнародний комерційний арбітраж. На це вказує норма Закону України «Про третейські суди», відповідно до якої дія Закону не поширюється на міжнародний комерційний арбітраж [15], оскільки третейський суд розглядає спори без іноземного елементу. Це дає підстави говорити про такий специфічний спосіб вирішення спорів як міжнародний комерційний арбітраж.

У правовій доктрині немає єдності щодо визначення поняття, сутності, правової природи міжнародного комерційного арбітражу. Загалом, міжнародний арбітраж – це спосіб вирішення спорів між сторонами, міжнародний характер якого визначають міжнародними договорами багатостороннього характеру [16, с. 12]. Відповідно до Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж», поняття «арбітраж» розглядається як будь-який арбітраж (третейський суд) незалежно від того, чи утворюється він спеціально для розгляду окремої справи, чи здійснюється постійно діючою арбітражною установою, а термін «комерційний» тлумачиться широко і охоплює питання, що впливають з усіх відносин торгового харак-

теру, – як договірних, так і недоговірних [17]. Тому міжнародним комерційним арбітражем є самостійна постійно діюча арбітражна установа, що здійснює свою діяльність відповідно до закону.

До міжнародного комерційного арбітражу можуть за угодою сторін передаватися: спори з договірних та інших цивільно-правових відносин, що виникають при здійсненні зовнішньоторговельних та інших видів міжнародних економічних зв'язків, якщо комерційне підприємство хоча б однієї із сторін знаходиться за кордоном; спори підприємств з іноземними інвестиціями і міжнародних об'єднань та організацій, створених на території України, між собою, спори між їх учасниками, а також само їх спори з іншими суб'єктами права України; а також спори між адміністратором за випуском облігацій, який діє в інтересах власників облігацій відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», та емітентом облігацій та/або особами, які надають забезпечення за такими облігаціями, якщо принаймні одна зі сторін спору є підприємством з іноземними інвестиціями [17].

Отже, на відміну від третейського розгляду спорів, міжнародний комерційний арбітраж застосовується для вирішення спорів, які виникають у сфері міжнародної торгівлі, а також у разі наявності іноземного елемента як сторони спору.

Таким чином, встановлення сутності альтернативних способів вирішення спорів дає змогу виокремити їх позитивні та негативні аспекти. Так, Н.А. Мазаракі виокремлює низку переваг альтернативних способів вирішення спорів порівняно із судовим розглядом, а саме: 1) покращення доступу до правосуддя в державі, яка підтримує альтернативне вирішення спорів; 2) швидкість розв'язання спору, адже сторони не мають чекати призначення для розгляду справи, мінімізується вірогідність штучного затягування вирішення спору; 3) вибір сторонами процедури та особи-посередника; 4) конфіденційність, яка практично унеможливується на судових засіданнях; 5) остаточність рішення, адже сторони навряд чи оскаржуватимуть рішення, якого вони досягли самостійно та добровільно; 6) можливість для обох сторін вийти зі

спору переможцями шляхом ухвалення взаємоприйнятого рішення [18, с. 37-38].

Однак, незважаючи на наявність низки переваг альтернативних способів вирішення спорів, О.М. Спектор виокремлює низку проблемних аспектів, серед яких: 1) відсутність стабільності у розвитку державної і судової систем; 2) недосконалість законодавчого регулювання окремих аспектів функціонування системи альтернативних способів вирішення спорів; 3) неготовність окремих верств населення сприймати систему альтернативних способів вирішення спорів як альтернативу державному судочинству; 4) небажання та недовіра деяких представників юридичної громадськості сприймати систему альтернативних способів вирішення спорів. Тому, для практичного впровадження альтернативних способів вирішення спорів необхідним є врахування особливостей формування їх системи, об'єктивних умов застосування, удосконалення законодавчого регулювання тощо [19, с. 139].

Висновки. Євроінтеграційні процеси та реформування національної правової системи сприяють наданню переваги позасудовим примирним процедурам. Так, альтернативними способами вирішення правових спорів слід визначити сукупність заходів та методів, які можуть застосовуватися сторонами спору з метою його врегулювання із залученням третьої сторони або без такої. Найчастіше на практиці застосовують переговори, медіацію, врегулювання спору за участю судді, третейський розгляд правового спору та міжнародний комерційний арбітраж. Перелік таких способів не є вичерпним, оскільки з огляду на динамічний розвиток суспільних відносин з'являються нові способи та трансформуються існуючі. Основними перевагами застосування альтернативних способів вирішення спорів є зниження навантаження на судову систему, врахування інтересів сторін спору та досягнення компромісу, участь третьої сторони для врегулювання процедури, економія ресурсів тощо. На наш погляд, в більшій мірі дієвими є медіація та врегулювання спору за участю судді, оскільки здійснюються «під наглядом» або медіатора, або судді, що дисциплінує сторони спору у процедурному аспекті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Подковенко Т. Альтернативні способи вирішення спорів: розвиток концепції. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 1 (13). С. 36-41.
2. Шинкар Т.І. Сутність процедур примирення в системі альтернативного вирішення юридичних конфліктів (спорів). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія. Юридичні науки*. 2017. № 876. С. 219-226.
3. Любченко Я.П. Сутність альтернативних способів вирішення правових спорів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2017. Вип. 79. С. 66-72.
4. Білак М.Я., Притика Ю.Д., Спектор О.М., Хоменко М.М. Альтернативні способи вирішення спорів: навч. посіб. / за заг. ред. Ю.Д. Притики. Харків: Право, 2019. 264 с.
5. Ткачук О.С. Проблеми реалізації судової влади у цивільному судочинстві: монографія. Харків: Право, 2016. 600 с.
6. Подковенко Т.О. Медіація як спосіб альтернативного розв'язання конфліктів: генеза та інституційні засади. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 1. С. 17-22.
7. Кармаза О. Медіація та переговори як альтернативні способи вирішення спорів. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 13-18.
8. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 02.11.2022).
9. Гринь Д.В. Місце медіації в системі альтернативних способів вирішення індивідуальних трудових спорів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2021. Вип. 68. С. 91-95.
10. Романадзе Л. Сдерживающие недостатки: какие пробелы в проектах новых ХПК, ГПК и КАС будут мешать примирению сторон судьей или медиатором. URL: <https://zib.com.ua/ru/128584.html> (дата звернення: 02.11.2022).
11. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 02.11.2022).
12. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 02.11.2022).
13. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 02.11.2022).
14. Лисак О.О., Притика Ю.Д. Порівняльна характеристика медіації та врегулювання спору за участю судді у цивільному судочинстві України *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 103-105. URL: http://lsej.org.ua/3_2021/26.pdf (дата звернення: 02.11.2022).
15. Про третейські суди: Закон України від 11.05.2004 р. № 1701-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15#Text> (дата звернення: 02.11.2022).
16. Верба-Сидор О.Б., Воробель У.Б., Грабар Н.М., Дутко А.О., Юркевич Ю.М. Альтернативні способи вирішення цивільних спорів за законодавством України: навч. посіб. / за ред. О.Б. Верби-Сидор. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 416 с.

17. Про міжнародний комерційний арбітраж: Закон України від 24.02.1994 р. № 4002-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12#Text> (дата звернення: 02.11.2022).

18. Мазаракі Н.А. Основоположні ідеї інституту альтернативного вирішення спорів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 6. Т. 1. С. 35-40.

19. Спектор О. Особливості розвитку та застосування альтернативних способів вирішення цивільно-правових спорів в Україні. *Український часопис міжнародного права*. 2013. № 1. С. 135-140.